

מדינת החשמונאים – היסטוריה וזיכרון

פרופ' דניאל שוורץ
האוניברסיטה העברית בירושלים

תקופת הבית השני

587/6 לפני הספירה – חורבן בית ראשון בידי הבבלים

540/39 – כורש כובש את בבל; מתיר לגולים לחזור לארצותיהם ולשקם את מקדשיהם, לרבות יהודה ("הצהרת כורש", עזרא א); **התקופה הפרסית**

332 לפנה"ס – אלכסנדר מוקדון כובש את אזורנו, וממשיך הלאה עד הודו:

התקופה ההלניסטית: מלחמות "יורשים" (diadochi) עד 301

שלטון תלמי (מרכז: מצרים; "מלך הנגב") עד 200

שלטון סלווקי (מרכז: בבל וסוריה; "מלך הצפון")...

התקופה החשמונאית: ממרד (168) ועצמאות (140 [מק"א יד]) ועד לקריסה (63)

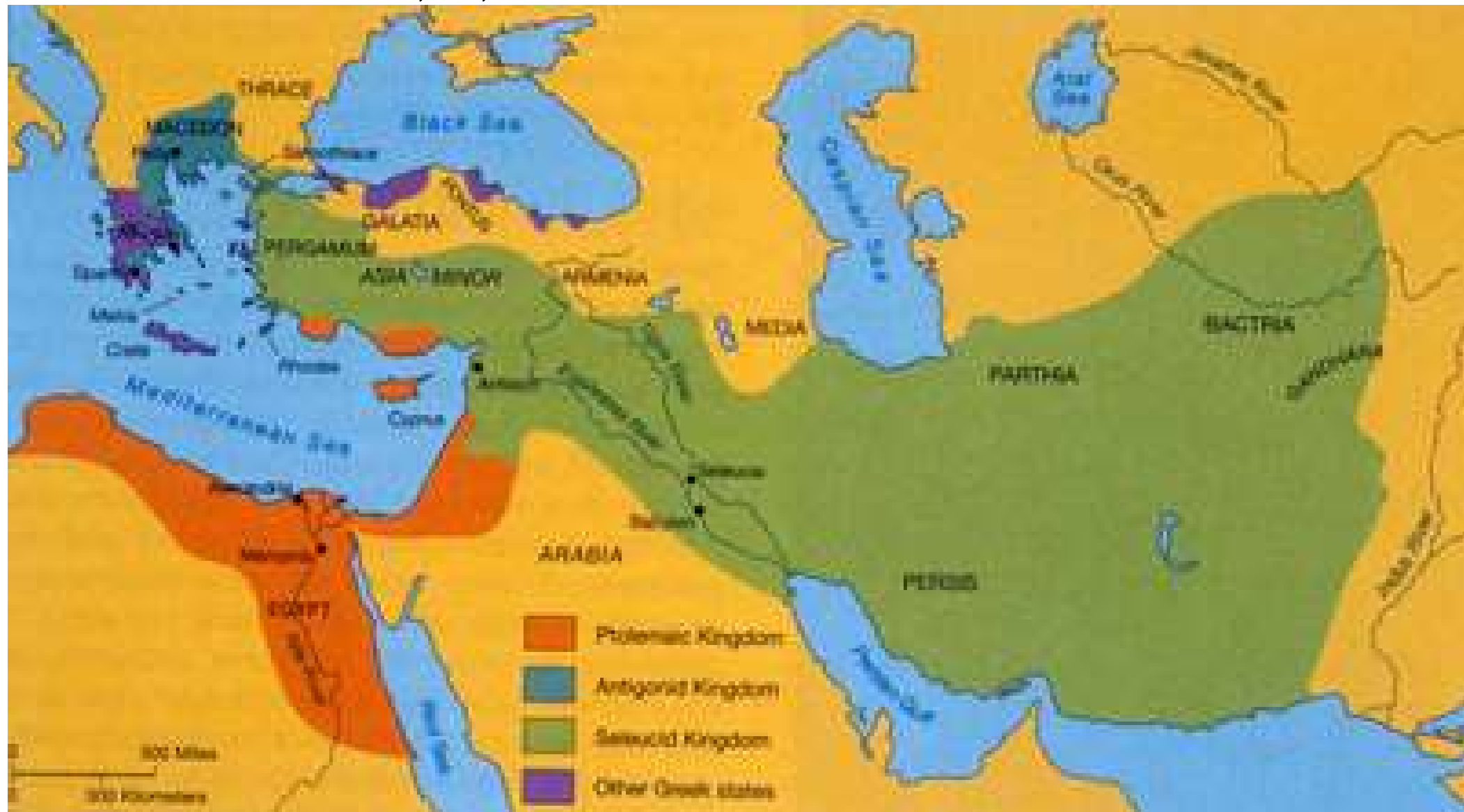
התקופה הרומית: שלטון עקיף באמצעות חשמונאי (הורקנוס ב, 63 ואילך), באמצעות בית הורדוס (40 ואילך), באמצעות נציבים (6 לספירה ואילך, עד למאה השביעית)

נסיבות קום המדינה - מבט חיצוני

טקיטוס, היסטוריות ה י ג ח :

כל עוד נשלט המזרח על ידי האשורים, המדים, והפרסים, נחשבו היהודים לשפלים ביותר בין נתיניהם. אולם לאחר שגברה ידם של המקדונים, המלך אנטיוכוס ביקש לבטל את אמותנם הטפלה של היהודים ולהכניס מנהגים יווניים – אך מלחמתו עם הפרתים מנעה ממנו לשפר את העם השפל ביותר הזה, כי בדיוק אז מרד ארשק (מלך פרתיה). מאוחר יותר, כאשר תשש כוחה של מוקדון, הפרתים טרם התחזקו והרומאים היו עדיין רחוקים, בחרו היהודים בעצמם במלכיהם...הרומאי הראשון שהכניע את היהודים היה גניאוס פומפיוס...

יורשי אלכסנדר מוקדון

הערכת המדינה החשמונאית בעיני יוספוס

יוספוס, קדמוניות יד, 74-78 (תרגום שליט): (74) [פומפיוס] שם את ירושלים למס עובד לרומאים וקרע את ערי חילת-סוריה שכבשו תושבי (ירושלים) לפני-כן ושם אותן תחת (פקודת) ליגאטוס שלו, **וְצַמְצַם אֶת כָּל הָעָם, שִׁפְרָץ וּגְדַל קוֹדֵם לָכֵן, בַּתּוֹךְ גְּבוּלוֹת (אֲרָצוֹ).** (75) הוא יסד מחדש את גדרה, שנחרבה זמן קצר קודם-לכן, ועשה (בזה) חסד עם דמטריוס איש גדרה, עבדו המשוחרר. את שאר (הערים), את היפוס ואת סקיתופוליס, את פחל ואת דיאון ואת שומרון, וגם את מְרֵשָׁה ואת אשדוד ואת יבנה ואת ארתוסה החזיר לתושביהן. (76) את הערים האלה בפנים הארץ, מלבד אלה שנחרבו, ואת עזה שעל (שפת) הים ואת יפו ואת דאר ואת מגדל שרשון – (המקום) שהורדוס יסדו לתפארה וקישטו בנמלים ובמקדשים ושינה את שמו לקיסריה – **אֶת כּוֹלֵן הוֹצִיא פּוֹמְפִּיּוֹס לַחִירוֹת וְסִיפְחוֹן לְאַפְאֲרַכִּיָּה [eparchy, פרובינקיה].**

(77) אסון (pathos) זה גרמו לה לירושלים הורקנוס ואריסטובולוס בריבם זה עם זה. שכן קיפחנו את חירותנו ונעשינו נתינים לרומאים והוכרחנו להחזיר לסורים את הארץ שכבשנו בנשקנו לאחר שלקחנו אותה מהם, (78) ונוסף על כך הוציאו הרומאים מידינו בתוך זמן קצר עשרת אלפים כיכר ומעלה, ושלטון המלוכה, שהיה נתון קודם לכן למשפחת כוהנים גדולים, נעשה משרת-כבוד לאנשים מתוך העם. על (כל) אלה נדבר במקומם. (79) ופומפיוס מסר לסקברוס את חילת-סוריה ואת שאר סוריה עד נהר פרת ועד מצרים עם שני לגיונות רומאים, ויצא לקיליקיה...

מה היה פתוח על שולחנו של יוספוס שעה שחיבר את קדמוניות יד?

קדה"י יד, 8-9: היה לו להורקנוס ידיד אדומי ושמו אנטיפאטרוס, בעל נכסים רבים, איש-פעלים ומחרחר-ריב מטבעו, והוא אויבו של אריסטובולוס וחלק עליו מחמת חיבתו להורקנוס. אמנם, **ניקולאוס הדמשקי** אומר שהלה, לפי משפחתו, הוא מראשוני היהודים שבאו מבבל ליהודה. אולם הוא אומר זאת, כדי לעשות נחת-רוח להורדוס בנו, שהיה למלך היהודים ביד הגורל. עליו נספר בזמנו.

קדה"י יד, 66-68: שחטו האויבים המתפרצים את אלה שהיו בבית-המקדש, ואלה שעסקו בקרבנות המשיכו על אף זאת לשרת בקודש, ולא הפחד לחייהם ולא המון אלה שכבר הלכו ונהרגו אילצום לברוח, אלא סבורים היו שמוטב שיסבלו את כל הסבל המזומן להם ליד המזבחות ממש ולא יעברו על אחד החוקים. וכי אין זה סיפור סתם, המדבר בשבחה של חסידות-שווא, אלא אמת (לאמיתה), מעידים על כך כל אלה שכתבו על מעשי פומפיוס, ביניהם גם אסטראבון ו**ניקולאוס**, ונוסף עליהם טיטוס ליוויוס, מחבר ספר דברי ימי הרומאים.

כמו שיש קוטביות בין סורים ויהודים, כך גם בין יהודים ויהודים – מראשית הסיפור ועד סופו. (א) מהו הנושא? (ב) מה טיבם של מלכים יוונים?

מקבים א (תרגום רפפורט)

פרק א: (א) ויהי אחרי הכות אלכסנדר המקדוני, בן פיליפוס, אשר יצא מארץ כתיים, ויך את דריוש מלך פרס ומדי, וימלוך תחתיו בראשונה על יוון. (ב) ויערוך מלחמות רבות וילכוד מבצרים וישחט מלכי ארץ. (ג) ויעבור עד קצות הארץ ויקח שלל המון עמים ותשקוט הארץ לפניו ויגבה וירום לבבו. (ד) ויאסוף חיל עצום מאוד וימשול בארצות [ו]עמים ורוזנים ויהיו לו למס. (ה) ואחרי כן נפל למשכב וידע כי ימות. (ו) ויקרא את עבדיו הנכבדים, אשר גדלו אתו מנעוריו, ויחלק להם את ממלכתו בעודנו חי. (ז) וימלוך אלכסנדר שתים עשרה שנה וימות. (ח) וימשלו עבדיו איש במקומו. (ט) וישימו כולם כתרים [לראשם] אחר מותו, ובניהם אחריהם, שנים רבות, וירבו רעה בארץ. (י) ויצא מהם שורש רשע, אנטיוכוס אפיפאנס בן אנטיוכוס המלך, אשר היה בן ערובה ברומא, וימלוך בשנת 137 למלכות יוון.

פרק טז (סוף הספר) (כג) ושאר דברי יוחנן ומלחמותיו וגבורותיו אשר עשה, ובניית החומות שבנה ומעשיו – (כד) הלא הם כתובים על ספר דברי ימי הכהונה הגדולה שלו, החל ביום שבו היה לכוהן גדול אחרי אביו.

מקבים ב (תרגום שוורץ)

פרק ג (התחלת הסיפור): (א) בהיות עיר *(polis)* הקודש מיושבת במלוא השלום, והחוקים נשמרים על הצד הטוב ביותר בזכות יראת-הקודש של חוניו כוהן גדול ושנאתו את הרשע, (ב) קרה, שגם המלכים עצמם נהגו לכבד את המקום ולפאר את המקדש על-ידי משלוח מתנות מכובדות ביותר, (ג) כמו שגם סלווקוס מלך אסיה נהג לספק מהכנסותיו שלו את כל ההוצאות החלות עבור עבודות הקורבנות.

פרק טו (סוף הספר): (לז) ובכן, מאחר שכך נתגלגלו ענייני ניקנור, ומאז שהשתלטו העברים על העיר *(polis)* היא בידם, גם אני אפסיק כאן את הסיפור.

מיהם המושיעים? (ג)

מקבים א

ה סא-סב: ותהי מכה גדולה בעם, כי לא שמעו ליהודה ולאחיו, בחושבם לעשות גבורות. והם לא היו מזרע האנשים ההם, אשר להם ניתנה ישועת ישראל.

יד כט-לב: יען כי כאשר היו בארץ מלחמות תכופות, שמעון בן מתתיהו, בן בני יהויריב, וְאָחִיו, נתנו את נפשם לסכנה והתייצבו נגד אויבי עמם, כדי שיעמוד מקדשם וגם תורתם. וגם כבוד גדול כיבדו את עמם. ויונתן אסף את עמו ויהי להם כוהן גדול ויאסף את עמיו. ויחפצו אויביהם לפלוש לארצם להשחיתה ולשלוח ידם אל מקדשם. אז קם שמעון וילחם למען עמו...

מקבים ב, פרקים ז-ח

ז לב-לג: "כי אנו מפני עוונותינו שלנו סובלים, ואם למען ענישתנו וחינכנו כעס אדוננו החי לזמן קצר, שוב יתפייס עם עבדיו שלו...ואני, כמו האחים (שלי), מוסר את גופי ואת רוחי על חוקי האבות, בקראי לאל שירחם במהרה על העם...ושבי ובאחי יתמצה קצפו של המושל בכול, אשר הושלך, בצדק, נגד כל עמנו."

ח ב-ה: והם קראו לאדון, להשקיף על האם המדוכא ביד כול...ולשמוע לדמים הצועקים אליו...ולפעול מתוך שנאה לרשע. לאחר שהמקבי היה מאורגן בגדוד, כבר לא היה אפשר לעמים לעמוד כנגדו, מאחר שרוגז האדון הפך לרחמים.

מרטירים

מקבים ב – גיבורים גלותיים, מותם מכפר ויעיל

מקבים א: ראויים אולי לכבוד, אך אינם פותרים את הבעיה; רק מתים

מק"א סוף פרק א: וימיתו את הנשים אשר מלו את בניהן, לפי הפקודה. ויתלו את העוללים מצוואר אמותיהם, ואת ביתן ואת אשר מלו אותם. רבים בישראל התאמצו והתחזקו לבלתי אכול טמא. ויבחרו למות, פן יטמאו במאכלים וחללו ברית קודש, וימותו. ויהי קצף גדול על ישראל מאוד.

פתיחת פרק ב: בימים ההם קם מתתיה, בן יוחנן, בן שמעון, כוהן מבני יהויריב, מירושלים, וישב במודיעין. ולו בנים חמישה, יוחנן הנקרא גדי; שמעון הנקרא תסי; יהודה הנקרא מקבי; אלעזר הנקרא אורן; יונתן הנקרא אפוס.

ובלב פרק ב: שומרי שבת מסרבים להתגונן ומתים; מתתיהו ואנשיו מלחיטים להתגונן אם יותקפו בשבת

Jan Willem van Henten

The Maccabean Martyrs as
Saviours of the Jewish People
A Study of 2 & 4 Maccabees

1997

גזרות ומרד – מה קדם, ולמה?

מרד לאומי, ואחריו גזרות

צ'ריקובר, "גזרות אנטיוכוס ובעיותיהן" תשי"ד

מק"ב ה: בעקבות שמועה כוזבת כאילו נפטר אנטיוכוס מן החיים, לקח יאסון עמו לא פחות מאלף איש וביצע התקפה פתאומית על העיר. וכאשר נהדפו האנשים שהיו על החומה והעיר כבר הולכת ונכבשת לגמרי, ברח מנלאוס לאקרופוליס. ויאסון עשה טבח באנשי עירו שלו עצמו ללא רחמים, ולא נתן את דעתו לכך שהצלחה נגד בני משפחה הנה האסון הגדול ביותר (העלול לפקוד אדם), בחשבו שהוא מניח את היסודות למצבות ניצחון לא על בני עמו כי אם על אויבים. אך את השלטון לא תפס, ובהסתיים מזימתו בכלימה הוא ברח והסתלק חזרה לארץ עמון. **כאשר הגיעו הדברים לאוזני המלך, הוא הסיק שיהודה מרדה. לכן, בעלותו ממצרים בנפש חייתית הוא תפס את העיר בקצה החנית, וציווה את החיילים להכות ללא רחמים באלה שנפלו לידיהם ולטבוח את אלה שחזרו לבתיהם... ולא שבע רצונו באלה, אלא הוא העז פניו עוד להיכנס למקדש המקודש ביותר בכל העולם – ומדריכו היה מנלאוס, אשר היה לבוגד בחוקים ובמולדת גם יחד; בלקחו בידיים נאלחות את הכלים הקדושים ובגרפו בידי חולין את הדברים שהוקדשו על ידי מלכים אחרים כדי לרומם ולפאר ולכבד את המקום.**

גזרות ביוזמה יהודית, ואחריהן מרד

ביקרמן, *Gott der Makkabäer*, 1937

מקבים א א: (יא) ויצאו מישראל בימים ההם בני בליעל ויפתו רבים לאמור: נלך-נא ונכרות ברית עם הגויים אשר סביבנו, כי מאז נבדלנו מהם מצאונו רעות רבות. (יב) וייטב הדבר בעיניהם. (יג) וישא חן בעיני אנשים מקרב העם ויסעו אל המלך, ויתן להם רישיון לעשות כחוקי הגויים. (יד) ויבנו גימנאסיון בירושלים כחוקות הגויים. (טו) ויעשו להם ערלה, ויעזבו ברית קודש, **ויצמדו*** אל הגויים ויתמכרו לעשות הרע.

* במדבר כה: **ויצמדו?** שְׂרָאֵל, לְבַעַל פְּעוֹר... הָרְגוּ אִישׁ אֶנְשֵׁי, הַנְּצַמְדִים לְבַעַל פְּעוֹר. וַיֵּרָא, פִּינְחָס בֶּן-אֶלְעָזָר, בֶּן-אֶהֱרֹן, הַכֹּהֵן; וַיִּקַּם מִתּוֹךְ הָעֵדָה, וַיִּקַּח רֶמֶחַ בְּיָדוֹ... פִּינְחָס בֶּן-אֶלְעָזָר בֶּן-אֶהֱרֹן הַכֹּהֵן, הָשִׁיב אֶת-חַמְתִּי מֵעַל בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל, בְּקִנְאוֹ אֶת-קִנְאָתִי, בְּתוֹכָם; וְלֹא-כִלִּיתִי אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל, בְּקִנְאָתִי... וְהִיָּתָה לוֹ וּלְזֶרְעוֹ אַחֲרָיו, בְּרִית פְּהִנָּת עוֹלָם